

УДК 339.92

Д.Г.Михайлина, к.е.н.,
Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича,
А.В.Катана,
Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ,
м. Чернівці

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ СВІТОВОМУ ПРОДОВОЛЬЧОМУ РИНКУ

У статті досліджується роль транснаціональних корпорацій у розвитку сучасного продовольчого сектора світового господарства в умовах глобальних кризових трансформацій.

В статье исследуется роль транснациональных корпораций в развитии современного продовольственного сектора мирового хозяйства в условиях глобальных кризисных трансформаций.

The role of Transnational Corporations in development of modern world economy food sector in conditions of global crisis transformation is researched in this article.

Ключові слова: агропродовольчий сектор, продовольча криза, ТНК, світовий ринок продовольства, генетично модифіковані продукти.

Історичний досвід і світова практика показують, що високорозвинений агропродовольчий сектор є першоосною нормального функціонування окремої національної економіки та світового господарства в цілому. Сучасні кризові трансформаційні процеси справили відчутний вплив фактично на усі сегменти світогосподарської системи й особливо на продовольчий. З цього приводу директор дослідницького інституту "Продовольство передусім" (Food First/Institute) в Окленді (Каліфорнія, США) Ерік Холт-Хіменс стверджує, що "...погана погода, високі ціни на нафту, біопаливо і спекуляція є лише безпосередніми проявами більш глибокої системної проблеми. Корінна причина кризи полягає у глобальній продовольчій системі, яка значною мірою знаходиться під впливом економічних і екологічних потрясінь..." [12, с. 4].

Згідно з офіційними даними, за 2009 р. близько 31 держави знаходились у стані продовольчої кризи і потребували надання надзвичайної допомоги. 20 з них знаходились в Африці, 9 – в Азії й на Близькому Сході, 2 – в Центральній Америці і Карибському басейні. Генеральний директор ФАО доктор Жак Діуф, зазначає, що така ситуація не може бути прийнятною у світі добробуту, коли трильйони доларів на сьогодні витрачаються на боротьбу зі світовою фінансовою кризою [4, с. 3]. Загалом, західні експерти стверджують, що нинішня ситуація відрізняється від більш традиційних сценаріїв млявого голоду в країнах третього світу.

Причиною прояву глобальної продовольчої кризи більшість експертів вважає комбінацію таких явищ: 1) рішення уряду США надати надмірні субсидії своїм фермерським та сільськогосподарським компаніям для збільшення обсягів вирощування зернових з метою вироблення біопалива; 2) зміна клімату; 3) значне збільшення споживання продуктів такими країнами, як, наприклад, Китай. Доктор наук, викладач Комерційного Університету Південного Міссісіпі (США) Джордж Бейбу при цьому зазначає,

що "...явища, які супроводжують кризу - нестримна інфляція, природні лиха, продовольчий та паливний дефіцит, – імовірно, є результатом екологічного виснаження. Ми вже досягли піку нафтовидобутку, але ось пік вичерпання продовольчих ресурсів і питної води вже зовсім близько..." [2].

Крім того, як зауважують аналітики, протягом останніх 25 років інвестиції у сільське господарство невпинно скорочувались. Протягом періоду з 1960 по 1976 рр. сільськогосподарський сектор був другим після банківської та страхової галузей за обсягами капіталовкладень [13]. У 2005 році більшість країн, що розвиваються, вкладала всього близько 5% від державних доходів у розвиток аграрного сектора. Частка західних інвестицій скоротилася приблизно на три чверті у період з 1980 по 2006 рр., що істотно підірвало продуктивність сектора в цілому [11]. При цьому реальні ціни на продовольство між 1974 і 2005 рр. знизились на 75%, а за три роки після 2005 р. вони зросли на ті самі 75%, зачепивши майже усі продовольчі товари і країни світу. Порівняно з 2000 р. кукурудза, рис і птиця подорожчали майже вдвічі, а пшениця, вершкове масло і молоко – втричі. Зросли ціни на м'ясо і пальмове масло. У 2008 р. ціни на продовольчі товари були найвищими за останні десятиліття, у зв'язку з чим у лексикон світових економістів увійшов термін "агфляція" (agflation), що означає різкий ріст цін на продовольчі товари [8, с.21]. При цьому аналітики стверджують, що, хоча ціни на сьогодні стабілізувалися, ера дешевого продовольства відійшла в минуле [7, с. 15].

Такий стрибок цін вніс вагомі корективи в інвестиційну політику світової спільноти. Так, Світовий банк та велика частина промислово розвинених країн подвоїла кількість інвестицій у сільське господарство в бідних країнах. На державному рівні у найбільш бідних країнах сільське господарство перейшло від стадії другорядної справи до статусу важливої галузі. Протягом останніх двох років було розроблено низку програм з розвитку сільського господарства. Частина державних витрат йде на програми страхування для бідних фермерів, враховуючи те, що три чверті населення світу живе в сільськогосподарських районах, де ризики неврожаю є високими через особливості клімату та інші умови. При цьому зростає й інтерес до ТНК як джерела технологічного збагачення, фінансування та поглиблення інтернаціоналізації продовольчого сектора. Питання продовольчої безпеки сьогодні особливо гостро постало на загальносвітовому рівні, залучаючи до наукових дискусій численних фахівців економічної, політичної, соціальної сфер. Окремі з них при цьому головну увагу приділяють причинам та ключовим напрямкам розв'язання цієї проблеми на сучасному етапі, включаючи роль провідних транснаціональних корпорацій, що функціонують у світовому продовольчому секторі. Серед таких авторів варто зазначити таких, як Н.Андреєва, В.Клюня, Е.Ковалев, А.Мовсесян, Л.Ревенко, Д.Бейбу, Ж.Диуф, Е.Холт-Хіменс та кількох інших фахівців. Треба також зауважити, що в офіційному звіті ЮНКТАД за 2009 р., поряд із діяльністю ТНК, увага сконцентрована на світовому продовольчому секторі, що

вкотре підтверджує актуальність даного питання.

Очевидно, що для того, щоб стимулювати вирощування сільськогосподарської продукції, уникаючи негативних наслідків для навколишнього середовища, необхідні нові технології. Ці технології, що стосуються передовсім крапельного зрошення, інноваційних методів обробки землі, які не спричиняють деградації ґрунту, а також нешкідливих добрив та засобів проти шкідників, на думку фахівців, стануть особливо визначальними протягом наступних 40 років [10]. Одним із ключових каналів надходження таких технологій у країни, що розвиваються, є трансферти ТНК, проте їхня роль у цьому контексті є досить неоднозначною.

Критики ТНК стверджують, що саме останні знаходяться сьогодні в особливо виграшному становищі, оскільки вони мають можливість проводити свою цінову політику майже по всьому світу. Ріст цін підвищує рентабельність капіталовкладень у сільське господарство і суміжні галузі, від чого виграють сільськогосподарські і продовольчі монополії, а також виробники сільськогосподарських добрив [8, с.26]. Таким чином, зростання концентрації виробництва, зменшення кількості господарств, посилення вертикальної інтеграції в агросфері, зростання ролі ТНК, що легко долають державні кордони, виробництво, переробка і збут сільськогосподарської продукції – усе це значною мірою визначає механізм комерціалізації. Як зазначає більшість авторів, саме комерційний характер усієї світової продовольчої системи знайшов своє вираження у зростанні кількості голодуючих внаслідок світової продовольчої кризи [7, с.16].

Сьогодні ядро міжнародного агробізнесу становлять великі агропродовольчі компанії, які забезпечують виробництво як харчової продукції, так і напоїв та тютюнових виробів. Згідно зі звітом ЮНКТАД за 2009 р., до десятки світових найбільших за обсягом зарубіжних активів ТНК-виробників сільськогосподарських культур увійшли німецькі BASF AG, Bayer AG, американські Dow Chemical Company, Deere & Company, El Du Pont De Nemours, швейцарська Syngenta AG, голландська Yara International ASA, канадська Potash Corp. of Saskatchewan, японська Kubota Corp і американська Monsanto Company. Світову десятку найбільших ТНК-виробників продовольчої продукції сформували відповідно Nestle SA (Швейцарія), Inbev SA (Нідерланди), Kraft Foods Inc (США), Unilever (Великобританія, Нідерланди), Coca-Cola Company (США), SAB Miller (Великобританія), Diageo Plc (Великобританія), Pernod Ricard SA (Франція), Cadbury PLC (Великобританія), Bunge Limited (США) [12]. При цьому у списку 100 найбільших агропродовольчих компаній домінують американські (54% - обсягу річних продажів, 52% - чистого доходу і 45% - зайнятих). ТНК загалом контролюють 90% світової торгівлі пшеницею, кавою, кукурудзою, тютюном, 80% - чаєм, 75% - бананами [9, с.56].

Якщо основною концепцією стратегічного розвитку продовольчих ТНК у

80-ті рр. й у першій половині 90-х рр. була диверсифікація товару і функцій, то у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. її змінила концепція спеціалізації, що виражається стратегією “фокусування на ядрі”. Така стратегія передбачає виділення основної сфери діяльності й концентрацію зусиль на цьому генеральному напрямку, що означає підвищення ступеня спеціалізації на рівні товару, галузі, функції. Численні різновиди стратегії “фокусування на ядрі” інакше зветься концепціями реконфігурації.

Фокусування зусиль на меншій кількості функцій або спеціалізація на окремих групах товарів приносить ТНК значний прибуток. Так, відмовившись від діяльності у сфері громадського харчування й зосередивши її винятково на виробництві й торгівлі упакованими продуктами та напоями, ТНК PepsiCo подвоїла свій оборот, довівши його до 1,4 млрд. дол. Реалізуючи стратегію реконфігурації, компанія Campbell Soup позбавилася семи “другорядних” видів діяльності, включаючи вирощування птиці у США й яловичини в Аргентині. Аналогічні кроки застосувала й ТНК H.J. Heinz, продавши й закривши 23 підприємства по всьому світу, в основному у сфері послуг для харчової промисловості, й одночасно розширивши виробництво дитячого харчування у Китаї та Японії [10, с. 7].

Інноваційна політика продовольчих ТНК у рамках стратегій “фокусування на ядрі” націлена на випуск на ринок групи нових товарів з покращеними споживчими властивостями під єдиною торговою маркою. Цим стратегічним цілям відповідають як генетично модифіковані, так і органічні продукти.

Останніми роками спостерігається тенденція проникнення промислових ТНК, що займаються сучасними біотехнологіями, в агробізнес. Це стосується, передовсім, створення нових сільгоспкультур на основі генної та клітинної інженерії [6, с. 46]. Комерційне освоєння продуктів сільськогосподарської біотехнології, отриманих генно-інженерними методами, бере свої початки з середини 90-х років. При цьому на світовому ринку продовольства на початку нинішнього десятиліття більше 85% усіх видів діяльності з генетично модифікованими продуктами (дослідження, розробки, виробництво ГМО як ресурсу для фермерських господарств або кінцевого продукту) припадали на 5-6 ТНК з місцем базування у розвинених країнах [10, с. 6].

Загалом виробництво продуктів з використанням генетично модифікованих компонентів зростає у світі величезними темпами. За останні вісім-десять років площа, засіяна трансгенами, збільшилася в 40 разів. Щороку світові посіви ГМ-культур зростають на 15%. Список дозволених генетично модифікованих культур перевищує сотню. Нині світові площі під вирощування ГМ сортів сільськогосподарських рослин у понад 22 країнах становлять близько 100 млн. га. Лише з генетично модифікованої сої у світі виробляють понад 400 продуктів харчування. Найактивніше культивують ГМ сорти в США (68%), Канаді (6%), Китаї (3%), Аргентині (11,8%), а також Японії, Індії, Бразилії, Парагваї, ЮАР та низці інших країн. Головним світовим лобістом ГМ-технологій при цьому є США.

Серед провідних виробників ГМ-сировини, зокрема для харчової промисловості, є такі ТНК як Monsanto, Bayer AG, El Du Pont De Nemours, Dow Chemical Company, Syngenta AG тощо [1, 3]. Згідно з даними служби економічних досліджень Міністерства сільського господарства США, фермери, що використовують ГМ сорти, отримують значний економічний ефект внаслідок вищої врожайності, менших витрат на пестициди, економії трудових затрат.

Позитивними наслідками діяльності ТНК в умовах комерційної генної революції для країн, що розвиваються, є: 1) можливість використання досягнень нової технологічної хвилі НТП у виробництві продовольства за відсутності власного наукоємного ресурсу, але за наявності традиційних ресурсів (земля, робоча сила); 2) концентрація розрізнених ланок місцевих структур агробізнесу на основі різновиду наукоємної технології, яку визначає ТНК, що приводить до підвищення рівня спеціалізації та росту конкурентних переваг; 3) підвищення рівня продуктивності сільського господарства на галузевому рівні й на рівні суб'єктів господарювання; 4) швидкий ріст сільськогосподарської інфраструктури; 5) підвищення кваліфікації кадрів, зайнятих у сільському господарстві харчової промисловості, а також в управлінні господарюючими суб'єктами; 6) можливість розв'язання соціальних проблем; 7) зростання рівня забезпечення населення продовольством.

Водночас тут виникає й низка негативних наслідків, до числа яких можна віднести: 1) технологічні розриви і дезінтегрованість у національних галузевих продовольчих комплексах; 2) втрата національного контролю над структурою сільськогосподарського виробництва; 3) відсутність гарантій екологічної безпеки; 4) небезпека перетворення їхніх територій у своєрідні "дослідні полігони" для біотехнологічних транснаціональних фірм.

Усе це змінює географічні напрями, обсяги та структуру прямих зарубіжних інвестицій сільськогосподарських та продовольчих ТНК. В умовах введення нових норм та засобів регулювання генетично модифікованих та органічних продуктів, що позначають певний відхід від лібералізації світової торгівлі, ТНК стикнулися з необхідністю мобільної зміни географічного напрямку прямих зарубіжних інвестицій, а подекуди й з необхідністю дезінвестування. Як правило, така регіональна раціоналізація діяльності продовольчих ТНК виступає вимушеним заходом і в цілому суперечить тенденції до агресивного завоювання ринків нових типів продовольства, зокрема ГМП. Наприклад, компанія Monsanto була змушена згорнути польові дослідні ГМ рапсу й знищити посіви в Тасманії, що став "вільним від ГМО" штатом Австралії внаслідок прийняття відповідного закону про безстроковий мораторій на комерційне виробництво та польові дослідні ГМ культур [10, с.7].

Нещодавно міжнародна організація Greenpeace оголосила список компаній, що найактивніше використовують у своїй продукції ГМО, серед яких відзначили Kellogg's, Nestle, Heinz Foods, Hershey's, Coca-Cola, McDonald's,

Danon, Similac, Cadbury, Mars, PepsiCo. Цікаво, що в різних країнах ці компанії поводять себе по-різному, залежно від законодавства конкретної країни. Наприклад, у США, де виробництво і продаж продукції з ГМ компонентами жодним чином не обмежені, ці компанії у своїй продукції використовують ГМО, а от, зокрема, в Австрії, де діють досить суворі закони відносно ГМО – ні [11]. Загалом, у США, де існує жорсткий контроль не лише за якістю продуктів, але й за ходом робіт з їхнього отримання, практикують агресивні методи впровадження ГМ продуктів, у тому числі велику роль відіграють медична пропаганда і реклама. У західноєвропейських країнах до біотехнологій ставляться досить скептично. У низці країн виробництво і продаж ГМ продуктів заборонені законом. Єврокомісія планує ввести єдине маркування харчових продуктів з вказівкою місткості ГМ компонентів (не більше 0,9%) [1, с.93].

Сучасний етап проникнення ТНК з новими готовими продовольчими і сировинними сільськогосподарськими товарами на традиційні для них географічні сегменти ринків йде за напрямком створення своєї залежності країни збуту від технологій, знань про товар, комплексу методів обробки ґрунту після вирощування ГМ культур і для вирощування органічних рослин.

Альтернативними ресурсозберігаючими технологіями є органічне рослинництво та точне землеробство. Органічне рослинництво передбачає вирощування сільськогосподарських рослин без застосування пестицидів при скороченні доз мінеральних добрив. Продукти органічного землеробства є дорожчими, аніж вирощені за традиційною технологією. Тим не менш, велика кількість населення у США та Європі згодні їх придбавати, головним чином з причини екологічної безпеки. Для країн Західної Європи такий тип землеробства є особливо актуальним. Держава приділяє цій проблемі велику увагу і надає фінансові засоби на проведення наукових досліджень, формування і стимулювання збуту продуктів органічного землеробства, а також сертифікацію продукції. Точне землеробство передбачає дозоване внесення насіння, добрив і води у ґрунт відповідно до потреб рослин і якості ґрунту. У США точність проведення польових робіт контролюється з космосу. Така технологія отримала назву "система глобального позиціонування".

На сьогодні перспективною формою господарювання у світовому сільськогосподарському секторі вважається укладання контрактів між ТНК та фермерськими підприємствами приймаючої країни, що дозволяє останнім наростити свої потужності та стати ваговою ланкою національного чи інтернаціонального продовольчого сектора. ТНК також зацікавлені у такій формі кооперації, враховуючи специфіку продукування конкурентоспроможної сільськогосподарської культури в умовах нинішніх кризових явищ, а також можливості отримання державної підтримки [13].

Нині до такої форми співпраці задіяні понад 110 країн світу. Зокрема, у 2008 р. передова продовольча компанія Nestle уклала понад 600 тис. угод з фермерськими господарствами у понад 80 країнах, що розвиваються, та

країнах з перехідною економікою як з постачальниками різноманітної сільськогосподарської продукції. Багато ТНК залучені у контрактне фермерство на основі регіонального чи географічного відбору. Наприклад, компанія SAB Miller має програми з контрактного фермерства з дрібними фермами в Індії, Південній Африці, Уганді, Танзанії та Замбії. Кількість таких дрібних ферм, задіяних у цих угодах, зросла з 62 у 2000-2001 рр. до 16829 у 2009 р. У країнах, що розвиваються, сьогодні частка контрактного фермерства в агропродовольчому секторі є досить великою. Зокрема, через контрактне фермерство ТНК забезпечено 75% вирощування птиці і 35% соєвих бобів у Бразилії, 90% бавовни і свіжого молока, 50% чаю і 40% рису у В'єтнамі, 60% чаю і цукру у Кенії, 100% бавовни у Мозамбіку і Замбії [13].

Отже, з одного боку, функціонування ТНК на світовому продовольчому ринку розглядають як здебільшого негативне явище. Організуючи масове виробництво експортних культур на сучасній технологічній основі, вони надають перевагу створенню власних великих господарств, не спираючись на інтереси місцевих фермерів, а витісняючи їх. Крім того, особливо високий соціальний супротив викликає спеціалізація ТНК на розробці генетично модифікованих організмів. З іншого боку, вплив ТНК у сучасних умовах може бути відкоригований на державному рівні, передовсім за рахунок законодавчих інструментів. Якщо формування виробничої бази для групи генетично модифікованої сільськогосподарської сировини та готових виробів з неї здебільшого визначається торгово-політичними факторами, то стратегії інвестування у виробництво органічних продуктів базуються передовсім на загальноекономічних і ринкових факторах. Для органічного сектора більш характерні глобальні підходи до політики прямих закордонних інвестицій, для сектора ГМП – локальні за окремими країнами й рідше регіонами, залежно від законодавчих умов. Крім того, враховуючи сучасну скрутну післякризову ситуацію, для більшості країн, що розвиваються, співпраця з ТНК (передовсім, включаючи контрактне фермерство), які можуть задовольнити потребу у новітніх технологіях і фінансуванні, є важливим напрямком розвитку національного агропродовольчого сектора. Усе це посилює роль ТНК в інтернаціоналізації сільськогосподарських ринків і створює передумови для структурних змін усієї продовольчої системи. Проте вагомим моментом залишається оптимальна регулятивна основа співпраці з ТНК, що спроможна захистити національні інтереси, забезпечити економічну та екологічну безпеку окремої країни, враховуючи комерційну природу світових продовольчих корпорацій.

Список використаних джерел:

1. Андреева Н. Сельское хозяйство западных стран на постиндустриальном этапе развития / Н.Андреева // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. - № 7. – С. 91-96.
2. Бейбу Д. Глобальна продовольча криза: новий виклик на життєздатність сільського господарства / Д.Бейбу [електронний ресурс] // <http://www.soskin.info/ea/2009/>
3. Генетичномодифікований бойкот [Електронний ресурс] // <http://www.propozitsiya.com/?page=149&itemid>

4. Диуф Ж. Продовольственная безопасность в мире / Ж.Диуф // Международная жизнь. – 2009. - № 6. - С. 3-13.
5. Какие компании используют ГМО? [Электронный ресурс] // <http://www.genon.ru/GetAnswer>
6. Ключня В.Л. Смена модели мирового экономического развития и ТНК / В.Л. Ключня, И.В.Новикова // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. - № 11. – С. 43 – 47.
7. Ковалев Е. Мировой продовольственный кризис: эскалация проблем / Е.Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. - №4. - С. 15-23.
8. Ковалев Е. Обострение мировой продовольственной ситуации / Е.Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. - №9. - С. 21-29.
9. Мовсесян А. Транснациональный капитал и национальные государства / А.Мовсесян, С.Огневцев // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. - № 6. – С. 55 – 63.
10. Ревенко Л.С. Транснациональные корпорации на мировом рынке продовольствия на современном этапе научно-технического прогресса / Л.С.Ревенко // Бюллетень иностранной коммерческой информации. – 2006. - № 4 (8950), 14 января. – С. 6 – 7.
11. Як нагодувати світ (за матеріалами The Economist) [Електронний ресурс] // <http://innovations.com.ua/uk/articles/>
12. Holt-Jimenez E. The World Food Crisis / E. Holt-Jimenez // Policy Brief – 2008. - №16, October. - P. 4
13. World Investment Report. Transnational Corporations, Agricultural Production and Development. – United Nations. New York and Geneva, 2009/ [електронний ресурс] // unctad.org/en/docs/wir2009